

הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

הפרשת תרומות ומעשרות ע"י פועל.

ראשי פרקים

הצגת הבעיה

א. יד פועל כיד בעה"ב

1. הקדמה

2. כיצד נקנה הפועל

3. גדר פועל – שיעבוד הגוף

ב. פועל באיסורים ומצוות

1. פועל נכרי בפאה

2. מירוח פועל נכרי לחיוב תרו"מ

3. גלגול פועל גוי לחיוב חלה

4. דין פועל גוי בכלל

5. הפרשת תרו"מ ע"י עבד כנעני

6. שליחות לדבר עבירה בפועל

7. מינוי פועל לדבר שלא בא לעולם

8. סיכום: דין פועל במצוות ובאיסורים

ג. דין פועל בתרו"מ

1. מסקנת ההלכה בתרו"מ

2. מעבידו של המשגיח

3. חוקת שליח עושה שליחותו

הצגת הבעיה

הנוהג המקובל בארץ הוא למנות משגיח מיוחד בכל מפעל המייצר מזון מן הצומח הגדל בארץ. תפקידו הוא להפריש תרומות ומעשרות מכל התוצרת המופקת במפעל. הבעיה היא, שהרי התוצרת אינה של המשגיח אלא של בעלי המפעל, והוא רק פועל שלהם. וא"כ, האומנם מוסמך אותו משגיח להפריש תרו"מ מכל התוצרת במפעל?

* עריכה והערות: הרב עזריאל אריאל

מקורה של השאלה בבעיות רבות הקיימות בסדרי המינוי של המשגיח במפעל: מינוי מראש, כאשר התוצרת עוד אינה בעולם¹, שליח עושה שליח² שליח לדבר עבירה³, מינוי מצד בעלים שהוא: קטן, גוי⁴ או חברה בע"מ⁵, ועוד.

כדי לפתור בעיות אלו, יש לבחון את האפשרות למנות את המשגיח לפועל של בעלי הפירות, בכדי שיוכל להפריש מכוח מעמדו המיוחד המוגדר כ"יד פועל כיד בעה"ב".

לשם כך עלינו לברר מספר נקודות:

- א. מזה החילוק בין פועל לשליח רגיל?
- ב. האם חילוק זה קיים גם בתרו"מ?
- ג. האם משגיח כשורות, דינו כפועל או כשליח?
- ד. האם יש הבדל בין אם המשגיח מקבל את משכורתו מהמפעל לבין אם הוא מקבל אותה מהרבנות?

א. יד פועל כיד בעה"ב

1. הקדמה

תחילה עלינו להגדיר את המושג "פועל" ומה בינו לבין שליח. ומצינו שפועל עדיף משליח. וכך נאמר בגמרא (בי"מ י ע"א):

המגביה מציאה לחבירו – לא קנה חבירו. מאי טעמא? הוי תופס לבעל חוב במקום שחב לאחריים. והתופס לבעל חוב במקום שחב לאחריים – לא קנה. איתביה רבא לרב נחמן... מציאת פועל... אמר לו עשה עמי מלאכה היום – מציאתו של בעה"ב הוא. א"ל: שאני פועל, דידו כיד בעל הבית הוא¹.

1. ראה במאמר: "מינוי שליח להפרשה ברבר שלא בא לעולם".
2. ראה במאמר: "מילוי מקום המשגיח להפרשת תרו"מ".
3. עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ג סעי' 4).
4. עי' בחוברת הנ"ל (פרק א סעי' 4).
5. עי' בחוברת שם (סעי' 6). ראה במאמר: "הפרשה מכוח שליטה בנכסים".
1. הש"ך (ח"מ סי' ק"ק ס"ק א) מסיק מסוגיא זו, שאמנם שליח התופס לבעל חוב במקום שחב לאחריים לא קנה, אבל בפועל י"ל שקנה, משום דיד פועל כיד בעה"ב. הנהיבות (שם ס"ק א, סי' קפח ס"ק א) חולק על הש"ך ואומר שהמושג "יד פועל כיד בעה"ב" הוא מצומצם ביותר. לדעתו פועל שהוא חשו"א אינו יכול להגביה מציאה לבעה"ב, וכן פועל גוי אינו יכול לזכות מציאה לבעה"ב ע"י משיכתה לחצרו שלו. אך הוא מודה שאם פועל גוי הגביה מציאה או משך חפץ לחצרו של בעה"ב – קנה בעה"ב.

מתוך כך יש מקום לומר שניתן להפריש תרו"מ ע"י פועל, אף אם המינוי הוא לדבר שלא בא לעולם וכדו', וכפי שיבואר בהמשך. ולכן כתב בשו"ת ישועות מלכו² לענין קניינים, שאף שאין שליחות לגוי – יש שליחות בפועל גוי.

כדי לעמוד על בירורם של דברים, עלינו להגדיר באופן מדויק את היחס שבין הפועל למעבידו. מצינו בכמה דברים שפועל נחשב לקנוי לבעה"ב, אם כי לא בכל מקרה הגדרה זו מוסכמת על הכל:

א. דין השתעבדות של פועל למעבידו לזמן ממושך: התוס' (ב"מ י ע"א ד"ה כי) מסבירים מדוע מותר לאדם להשכיר את עצמו כפועל למרות שאסור לו למכור את עצמו לעבד עברי³. בטעם הדבר הם אומרים שדווקא עבד עברי, שאינו יכול לחזור בו ואינו יוצא קודם זמנו אלא בשטר שחרור – עובר משום "עבדי הם ולא עבדים לעבדים". בעוד שפועל, היכול לחזור בו אפילו בחצי היום – מותר⁴. אך מהר"ם מרוטנבורג כתב בתשובה⁵ שאסור לאדם להשכיר את עצמו למשך יותר משלוש שנים, שאז הוא יוצא מכלל שכיר ודומה יותר לעבד⁶.

לדעה זו משמע שפועל נחשב קנוי לבעליו כעבד עברי⁷, ולכן אסור לו להשכיר עצמו לזמן כזה. ואילו הדעה הראשונה סוברת שפועל אינו קנוי כעבד, ולכן מותר לו להשכיר עצמו. הרמ"א⁸ פוסק להלכה כדעת מהר"ם מרוטנבורג שפועל קנוי למעבידו כעבד, ואסור לו להשכיר את עצמו ליותר משלוש שנים.

ב. לדעת הרמב"ן⁹ ועוד הרבה ראשונים¹⁰, התחלת עבודתו של הפועל היא פעולת קנין שבאמצעותה הוא נקנה למעבידו¹¹. ולכן אמרו בגמרא (ב"מ עו ע"ב): הלכו חמרין ולא מצאו תבואה, הלכו פועלין ומצאו שדה כשהיא לחה – משלם להם שכרם משלם.

2. יו"ד סי' סד. ועי' מהרי"ט אלגאזי (פרק ד אות ג). וראה לקמן (פרק ב).
3. תו"כ (פרשת בהר פר' ו הל' א); רמב"ם (עבדים פ"א ה"א).
4. גמ' (ב"ק קטז ע"ב, ב"מ י ע"א); רמב"ם (שכירות פ"ט ה"ד); שו"ע (ח"מ סי' שלג סעי' ג).
5. ח"ד (דפוס פראג) סי' פה (מובא בהגמ"ר ב"מ פרק ו סי' תס).
6. עיי' קידושין יז ע"א (תור"ה חלה).
7. עיי' תשובות מיימוניות (קנין סי' לא).
8. ח"מ סי' שלג (סעי' ג בהג"ה).
9. ב"מ עו ע"ב (ד"ה ואני).
10. רשב"א (מובא בשטמ"ק שם ד"ה אבל); רא"ש (פרק ו סי' ב); טור (ח"מ סי' שלג); חידושי הר"ן (ד"ה פרק השוכר); נמוקי" (לר"ף שם מו ע"ב ד"ה בשלא הלכו); מג"מ (שכירות פ"ט ה"ד). וכן בסמ"ע (סי' שלג ס"ק ו).
11. אך יש להקשות מבי"מ (צד ע"ב): "בעה"ב באמירה ופרה במשיכה" – משמע שפועל נקנה באמירה גרידא, וכמו דמצינו בשליח. וצ"ע.

וכן הפועל מתחייב בכך שאם יחזור בו – ישלם לבעה"ב את הוצאותיו לצורך שכירת פועלים אחרים כמבואר שם. ולדעת התוס'¹², חיובו של בעה"ב לשלם לפועל את שכר טרחתו כשלא מצא תבואה אינו מדין קנין אלא מדינא דגרמי, שבעה"ב גרם לפועל הפסד שכירתו במקום אחר.

ג. המחנה-אפרים¹³ עומד על סתירה בדברי מהר"מ מרוטנבורג: מצד אחד פסק במי ששכר לבנו מלמד וחלה הבן או מת בתוך זמן השכירות – שההפסד הוא של המלמד, אם הבן אינו רגיל לחלות¹⁴. ומאידך גיסא פסק שאם חלה המלמד – ההפסד הוא של בעה"ב¹⁵. וקשה: מדוע במקרה של מחלת הבן פסק שבאונס ההפסד הוא לפועל, ובמקרה של מחלת הפועל פסק שבאונס ההפסד הוא לבעה"ב? וחילק המחנ"א בין שני המקרים על יסוד ההנחה שהפועל קנוי לבעה"ב: כשארע אונס לפועל – נסתחפה שדהו של בעה"ב ואנו אומרים מזלו גרם. אך כשחלה הבן, מכיון שהבן אינו קנוי לאביו – לא אירע האונס ברכושו של בעה"ב ולא נסתחפה שדהו. לכן אנו אומרים שמזלו של הפועל הוא שגרם לו¹⁶.

2. כיצד נקנה הפועל

מן האמור לעיל מוכח שמה שנאמר "יד פועל כיד בעה"ב" היינו שגופו קנוי למעבידו כקנין עבד עברי¹⁷. מכאן יש לומר א"כ, שפועל עדיף משליח גם לענין מינוי לדבר שלא בא לעולם, שהרי גופו קנוי. וכן כתב הראב"ד¹⁸, שאדם יכול להקנות את עצמו לחבירו בדין עבדים גם לדבר שלא בא לעולם. אלא שעלינו לעיין, כיצד נעשה קנין זה?

12. ב"מ ע"ב ד"ה אין). וכן נראה מדברי הריטב"א (ד"ה בד"א, הראשון) עפ"י הרא"ה, ומדברי המאירי (ד"ה כבר ביארנו).
13. הלכות שכירות (ס"ד).
14. ח"ד דפוס פראג (ס"י קלח, ועי' סי' שפו, מובא ברא"ש ב"מ פרק ו' ס"ג). וכך נפסק להלכה בשו"ע (ח"מ סי' שלד סעי' ד, סי' שלה סעי' א בהג"ה). ועי' תשובות מיימוניות (קנין סי' ל).
15. ח"ד דפוס פראג (ס"י פה, שפה). וכן נכתב בתשובות מיימוניות (קנין סי' לא).
16. במקומות נוספים במחנ"א חזר על עקרון זה שהפועל קנוי לבעה"ב. (עי' הל' שכירות פועלים סי' א, הל' שכירות סי' ה ועוד. ועי' הל' שלוחין סי' יא). אך מש"כ שבפועל יש שליח לדבר עבירה, נסתר מרש"י (ב"ק נג ע"א ד"ה נפל). וכן משמע מהגמ' בב"ק (נא ע"א) לענין בור של שני שותפין.
17. עי' מש"כ באוצר מפרשי התלמוד (ב"מ דף י ע"א הע' 36) בשם הגר"ש סלאנט.
18. לרמב"ם (שלוחין ושותפין פ"ד ה"ב).

בקצוה"ח (סי' שלג ס"ק ו) הביא מחלוקת בין המהרי"ק¹⁹ ותשובת מיימוני²⁰ בדין פועל החוזר בו בחצי היום: לדעת המהרי"ק, אפילו כשפועל קיבל את כל שכרו מראש ועתה אין לו כסף – יכול לחזור בו. ולדעת תשובת מיימוני – רק כשיש לו כסף יכול לחזור בו, בדין עבד עברי היוצא בגרעון כסף. ופירש הקצות שבוה נחלקו: לדעת המהרי"ק – פועל אינו קנוי כעבד עברי, אך לדעת תשובת מיימוני – פועל נקנה כעבד עברי. וצריך לומר שנקנה בכסף, כדין עבד עברי. בשו"ע²¹ נפסק להלכה כדעת המהרי"ק, שדרך הקנין של הפועל למעבידו איננה כקנין עבד. וזאת אע"פ שנפסק להלכה שהפועל קנוי למעבידו כעבד, כפי שהבאנו לעיל (סעי' ו).

באותו מקום (ס"ק ה) מביא הקצות מחלוקת בין הריטב"א²² והש"ך²³ בפועל שנשתעבד בקנין, אם יכול לחזור בו. לדעת הריטב"א – לא יכול לחזור בו, ולדעת הש"ך – יכול לחזור בו. ולכאורה נחלקו בשאלה זו, אם יש קנין בפועל כעבד עברי: הריטב"א סובר שהפועל נקנה כעבד עברי, ואילו הש"ך סובר שאין הפועל נקנה כעבד עברי. דעת הקצות היא שיש קנין בפועל כעבד עברי; ומה שהוא יכול לחזור בו, אינו אלא מגזירת הכתוב של "עבדי הם – ולא עבדים לעבדים". וקשה: בשלמא אם קיבל כסף – הרי גם עבד עברי נקנה בכסף. אך בקנין אחר – כיצד נקנה כעבד עברי? ואפילו בפועל שקיבל את הכסף קשה, שהרי אין עבד עברי נוהג בזמן שהיובל אינו נוהג!²⁴ מיהו אפשר לומר שקנין עבד עברי נוהג תמיד, ורק דין עבד עברי תלוי ביובל. ונפק"מ, שיכול לחזור בו ואסור בשפחה.

3. גדר פועל – שיעבוד הגוף

בסי' שז (ס"ק א) מביא הקצות את שיטת התוס'²⁵ והרא"ש²⁶, האומרים שגם שומר משתעבד, ואפילו בלי משיכה. ומסביר הקצות שהוא נקנה בהליכה לשמור כדין פועל שנקנה בהתחלת עבודה, וכשיטת הרמב"ן²⁷.

19. שורש קפא (מובא בבי"י שם דף נה).

20. הל' קנין (סי' לא).

21. חר"מ סי' שלג (סעי' ג).

22. מובא בשטמ"ק (ב"מ עה ע"ב סד"ה השוכר את החמר).

23. שם ס"ק יד.

24. רמב"ם (עבדים פ"א הי"ז).

25. ב"מ צט ע"א (ד"ה כ').

26. ב"מ פרק ו (סי' טז).

27. ב"מ עו ע"ב (ד"ה ואני).

ודבריו מוקשים מכמה צדדים:

1. בעלי התוס'²⁸ חולקים על הרמב"ן, ואינם סוברים שפועל נקנה בתחילת עבודה, ולדעתם, מה שבעה"ב משתעבד לשלם לפועל שכר בטלה אם לא תימצא לו עבודה, הוא מדינא דגרמי. א"כ איך הוא מסביר את התוס' עפ"י הרמב"ן?
2. הקצות מסתמך על סברת הרמב"ן שהיא עצמה מוקשה: מצינו שעבד נקנה בכסף, בשטר ובחזקה, ואכן התחלת עבודה דומה לחזקה. אבל הליכה לעבוד או לשמור, היכן מצינו שתהיה נחשבת כמעשה קנין?
3. הגמרא²⁹ מגדירה את פעולת השומר, ואומרת ששומר לא עושה מעשה. ואפילו הרמב"ן לא אמר שפועל נקנה אלא בהליכה, שהיא מעשה, ולא בשמירה, שאינה מעשה!

לכן נראה לומר, שפועל אינו קנוי כעבד עברי שגופו קנוי³⁰ ואין בפועל אלא שעבוד הגוף³¹. הדמיון לעבד עברי הוא רק מצד שמצינו בו קנין הגוף, וממילא נוכל ללמוד ממנו גם שעבוד הגוף. שכן אם לא היתה אפשרות לקנות גוף – לא היתה גם אפשרות לשעבד גוף. שעבוד זה צריך מעשה קנין שעל ידו יחול השעבוד. לכן מועילה תחילת מלאכה, ואפילו הליכה למקום המלאכה. מחלוקת הראשונים השונות בגדרי הפועל נובעות מהערכת כוחו של שיעבוד זה ותחולתו לדינים שונים. אולם העיקרון מוסכם על כולם, שמצד אחד, פועל אינו קנוי קנין הגוף כעבד עברי ממש, ומאידך – ודאי שאינו כשליח בעלמא אלא הוא ממוצע בין שליח לעבד. שומר, לעומת זאת, דין מיוחד הוא: שגזירת הכתוב היא שאדם שקיבל אחריות לשמור, ובעה"ב סמך עליו וסילק את עצמו מאחריותו לשמור – מקבל עליו את כל הדינים הנובעים מאחריות זו, כל שומר לפי דרגת שמירתו.

ועיין תוס' (כתובות נו ע"א ד"ה) וזו לשונם:

דחייבתו התורה, בשומר שכר על שקיבל שכר, ושואל לפי שכל הנאה שלו; ומשעבדים עצמם לכל הכתוב בפרשה³².

28. ב"מ עו ע"ב (ד"ה אין).

29. ב"מ צג ע"ב.

30. קידושין טז ע"א.

31. ועי' שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"א סי' פא) שהאריך בבירור סוגיא זו, והסיק שאין בכלל דין קנין בפועל אלא התחייבות לעבוד. (ועי' מש"כ שם בהסבר שיטת הראשונים). ועי' חו"א (ב"ק סי' כא ס"ק כח-כט, סי' כג ס"ק א); מאמר הר"ג אביגדור בנצאל ("תורה שבעל פה" יט-תשל"ז, עמ' קיג).

32. ועי' קצוה"ח (סי' רצא ס"ק ד); שו"ת באר יצחק (ח"מ סי' ג); מאמר הרב יהושע יגל ("שם עולם" עמ' 477).

וע"כ החילוק שבין פועל לשליח הוא במידת השתעבדותו הגדולה ביותר של הפועל³³, הנובעת מחיוב התשלום המגיע לו. מיד כשמתחיל הפועל בעבודתו מתחייב לו בעה"ב בתשלום. חיוב זה של בעה"ב מטיל על הפועל אחריות מיוחדת. וכך נעשים שניהם, הפועל ומעבידו – משועבדים זה לזה. זהו ההבדל בין פועל לבין שליח העובד בחינם. שליח – בכל רגע ורגע שהוא ממשיך בשליחותו הרי זה מרצונו החופשי בלבד ואין הוא משועבד כלל למשלחו. ומשום כך רק בפועל אמרו "יד פועל כיד בעה"ב" ולא בשליח רגיל. ואעפ"י שגם פועל בשכר יכול לחזור בו, משום "עבדי הם ולא עבדים לעבדים", אם יחזור – עלול הוא להפסיד את כספו במקרה של נזק³⁴. נמצא, שהוא משועבד ממש לבעה"ב.

ב. פועל באיסורים ומצוות*

עד כה הראינו שפועל שונה מכל שליח, ואף הסברנו את גדרו המיוחד של פועל. אך עדיין יש לעיין אם גדר מיוחד זה, שהוא גדר ממוני – יועיל גם להפרשת תרו"מ, שהיא ענין איסורי. כן יש לבדוק אם יש הבדלים בין גדרים איסוריים השונים זה מזה. בדברי האחרונים מצאנו מספר דוגמאות לכך שיש לפועל מעמד שונה משל השליח גם במצוות ואיסורים, אף ששאלה זו שנויה במחלוקת:

1. פועל נכרי בפאה

נאמר במשנה (פאה פ"ב מ"ז):

שדה שקצורה גויים... – פטורה... (מן הפאה).

על כך נאמר בירושלמי (שם ה"ה):

מתניתא בשקצורה לעצמן. אבל קצורה לישראל – חייבת. ותני כן? אין

שוכרין פועלין גויים, מפני שאין בקיאיין בלקט.

ומסביר הפנ"מ (ד"ה אין שוכרין):

...ש"מ, דפועלים גויים שקוצרים בשביל הבעה"ב – חייב בלקט, וה"ה

בשיכחה ובפאה.

וכן פסק הרמב"ם להלכה³, שקציר של פועל גוי מחייב בפאה, אף שנאמר

"ובקוצרכם"⁴.

33. ע"רשב"א (ב"ב ט ע"א ד"ה ואני אומר), שכתב שתחילת מלאכה אינה מעכבת את הפועל מלחזור בו, אלא את בעה"ב בלבד.

34. גמ' (ב"מ עז ע"א); רמב"ם (שכירות פ"ט ה"ד); שו"ע (חומ"מ סי' שלג).
* פרק ב' מואת הרב עזריאל אריאל, נתוסף למאמר בהסכמת הכותב.

2. תוספתא (פאה פ"ג ה"ב).

3. הל' מתנות עניים (פ"ב ה"ד וה"י). וכ"כ בפיה"מ.

4. ויקרא (יט ט, כג כב).

בפירושם של דברי הירושלמי נחלקו המפרשים: מקור השיטה הראשונה הוא בדברי הר"ש (ר"ה שקצרה):

שקצרה נכרים – לעצמן, ולא בפועלי נכרים.

הרע"ב (ר"ה שדה) מביא את דברי הר"ש ומוסיף בהסבר הדין של קציר ע"י פועלים נכרים:

דאז הוי כאילו קצרה ישראל.

מכאן מסיקים המחנה אפרים⁵, המנ"ח⁶ והעונג יו"ט⁷, שיש להבחין בין סתם נכרי הקוצר את התבואה, אפילו בשביל ישראל, לבין פועל נכרי⁸, שידו כיד בעל הבית, וקצירו חייב בפאה.

דיוק זה אפשרי רק בדברי הר"ש והרע"ב. לעומת זאת, הרמב"ם בפירוש המשנה כותב אחרת, ואלו דבריו:

ומה שאמר קצרה נכרים – כשיקצרה לנפשותם או לעשות הזיק. אבל אם ישכור אותם או קצרו לבעל השדה – הוא חייב פאה.

דברי הרמב"ם מפורש שאין הבדל בין פועל לסתם גוי, וכל שהקצירה היא בשביל ישראל – חייב בפאה.

לדעה זו נוטים דברי רבים מן האחרונים: הרש"ס⁹, הגר"א¹⁰, פאה"ש¹¹, שער המלך¹², המשנ"ר¹³, המלא"ש¹³, התו"ח¹³, הפר"ח¹⁴, ערוה"ש¹⁵, הרידב"ז¹⁶, תורת הארץ¹⁷, חובת גידולי הארץ¹⁸, הגרב"צ עוזיאל¹⁹ והגרצ"פ פראנק²⁰. ולדעה זו יש לומר שהמושג "יד פועל כיד בעל הבית" אינו מועיל במצוות אלא בקניינים.

5. הל' שלוחין (סי' יא).
6. מצוה רטז ס"ק ז.
7. סוף סי' קט.
8. וכ"כ בישועות מלכו (סי' סד), שבפועל יש שליחות לעבו"ם.
9. לירושלמי שם.
10. שנו"א (שם); ביאור הגר"א לירושלמי (שם); וכן נראה מבהגר"א לשר"ע (יד"ד סי' של ס"ק א, סי' שלא ס"ק טז).
11. סי' ה ס"ק ב.
12. לרמב"ם (תרומות פ"א הי"א).
13. למשנה בפאה (שם).
14. מובא ברעק"א (שם אות כג).
15. זרעים סי' ב (סעי' יב).
16. לירושלמי (שם).
17. ח"א פרק ה (סעי' יד).
18. להגרי"ץ הלוי (הלכה ז).
19. שו"ת פסקי עוזיאל (סי' נח ס"ק טז).
20. שו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' כו).

2. מירוח פועל נכרי לחיוב תרו"מ

הכס"מ (תרומות פ"א הי"א) מביא את דברי הראב"ד שנכתבו בארחות חיים בהלכות חלה:

ואם קנה מהגוי שיבולים... ומירחן הגוי בשביל ישראל – חייב בתרומה, דשלוחו של אדם כמותו...

הכס"מ תמה על דברי הראב"ד ואומר:

...יש לגמגם, דהא אין שליחות לגוי²¹.

המחנ"א²² מתרץ את קושיית הכס"מ ואומר, שהראב"ד מדבר בפועל, שידו כיד בעל הבית, וכפי שראינו לעיל. וכן כתב המחנ"א²³.

הב"ח²⁴ אומר בדעת הראב"ד שמירוח גוי בשל ישראל מחייב בתרו"מ. הב"ח מדגיש שדין זה אינו מטעם שליחות, ושאין הבדל בין אם הגוי עושה זאת בחינם או בשכר. בדומה לכך מסבירים כמה מהאחרונים²⁵ שמירוח בתבואה של ישראל ובציווי – דינו כמירוח ישראל.

אחרונים אחרים מפרשים בדעת הראב"ד שיש שליחות לגוי, אך רק לחומרא²⁶.

3. גלגול פועל גוי לחיוב חלה

נאמר בתוספתא (חלה פ"א ה"ב):

המלאי של ישראל ופועלי נכרים עושים בתוכו – חייב בחלה²⁷.

ומפרש הרשב"א בתשובה²⁸ שהולכים אחר בעל העיסה. וכן נפסק להלכה בשו"ע²⁹.

21. גמ' (ב"מ ע"ב); שו"ע (חומ"מ סי' קפח סעי' א).

22. הל' שלוחין (סי' יא). ועי' משפט שלום (סי' קפח אות א ד"ה והנה המתנ"א, מובא בשו"ת מנתת יצחק ח"ו סי' קכג אות יז), שחילק בין תרו"מ לחפירת בור, ותירץ בזה את קושיית שער המלך (לקמן סעי' 4). המנחות יצחק עצמו (שם אות יט) כתב שלדעת הראב"ד תרומת הגוי היא תרומה מה"ת, ולכן היא מועילה בפועל (כדלקמן סעי' 5).

23. מצה שצח (ס"ק א).

24. יו"ד סי' שלא (דף רעו ד"ה מכר).

25. ערוה"ש (זרעים סי' נה סעי' ב); שו"ת שואל ומשיב (ח"ב סי' קי ד"ה ומה); שו"ת פסקי עזריאל (סי' נח אות טז); שו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' כה-כו).

26. ארץ חפץ (נתיב א סעי' ה). ועי' שו"ע (יו"ד סי' קסח סעי' ה); שו"ת שואל ומשיב (שם); שו"ת מנתת יצחק (ח"ו סי' קכג). וכ"כ בשו"ת יהודה יעלה (ח"ב סי' ריג ד"ה הנה). אך לפי הבית מאיר (אה"ע סי' ה סעי' ד) ההמירו בשליח גוי רק לענין שבת וריבית.

27. מובא בירושלמי (חלה פ"ג ה"ד).

28. שו"ת הרשב"א (ח"ה סי' נו).

29. יו"ד סי' של (סעי' א). ועי' מנחת ביכורים שהסביר אחרת עפ"י התוספתא (פסחים פ"ב ה"ג) והארו"ז (הל' חלה סי' רלה אות יא). ועי' תוספתא כפשוטה (שם).

באופן פשוט משמע שלהפרשת חלה קובעת רק הבעלות על העיסה, ללא קשר לשאלה מיהו המגלגל³⁰. אך הדבר קשה לפסק השו"ע בהל' תרו"מ³¹ שבמירוח עכו"ם הולכים לפי האדם שממרח ולא אחר בעל התבואה. וכל שמירח גוי – אינו חייב בתרו"מ אלא מגזירת "בעלי כיסין"³² שאיננה שייכת בחלה. ומכאן יש מקום לומר שההעיסה חייבת בחלה מדין "יד פועל כיד בעה"ב".

גם ערה"ש³³ מפרש את ההלכה הזאת על יסוד זה שהולכים אחר הבעלים. ומוסיף שגם אם הפועל הנכרי קנה את הקמח עבור הבעלים היהודי – נחשבת העיסה לעיסת ישראל, משום ש"יד פועל כיד בעל הבית". ולדעה זו יש לסמוך על מושג זה גם במצוות.

4. דין פועל גוי בכלל

המחנה אפרים³⁴ אומר שהעושה מעקה לגוי ע"י פועל נכרי – יכול לברך על כך "על מצות מעקה", למרות שאין שליחות לגוי. וטעמו, משום שיד פועל כיד בעל הבית, ועדיף משליח.

מהר"י אסאד³⁵ הביא ראייה לדבריו מדברי התוס' בשבועות³⁶ האומרים שהמקיף פאת ראשו ע"י גוי – חייב, למרות שאין שליחות לגוי. והכרח א"כ להעמיד את דבריהם בפועל.

הנתיבות³⁷ חולק על המחנ"א, ומסביר שהמושג "יד פועל כיד בעל הבית" שייך רק בקניינים ולא במצוות. וכן כתבו הפתחי תשובה³⁸ ומהר"ט אלגאזי³⁹.

30. ע"י פסקי חלה להרשב"א (סוף שער ד); ב"י (י"ד סי' של); ש"ך (ס"ק ב); בהגר"א (ס"ק א).
31. סי' שלא (סעי' ז), וכשיטת הרמב"ם (תרומות פ"א הי"ג). וע"י בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ז סעי' 1).
32. גמ' (מנחות סו ע"א); כס"מ (תרומות פ"א הי"א); רדב"ז (פ"א הי"ג).
33. י"ד סי' של (סעי' א) ולשיטתו לעיל (סעי' 2-1). וע"י מהר"ט אלגאזי (פרק ד אות ג) שחן באריכות בשאלה זו.
34. הל' שלחוק (סי' יא). וע"י שו"ת מהרש"ם (חו" סי' כד) שהסביר את דבריו.
35. שו"ת יהודה יעלה (ח"ב סי' ריג ד"ה והנה לשיטתו). וע"י הערת בן המחבר (בסוף הדיבור) שכתב שה"ה שיש שליחות לחש"ו כשהוא פועל.
36. דף ג ע"א (ר"ה ועל הזקן).
37. סי' קפח (ס"ק א). ולענין קניינים ע"י סי' קה (ס"ק א).
38. סי' קפב (ס"ק ב).
39. פרק ד (אות ג), בשם רוב הפוסקים.

האחרונים מביאים ראייה לדברי הנתיבות מן הגמרא בב"ק (רף נא ע"א), הדנה ביצירת בור של שני שותפין ואומרת:

אי דשוו שליח תרוייהו ואמרי ליה זיל כרי לן, ואזל כרה להו – אין שליח לדבר עבירה...

על כך מעיר הרשב"א⁴⁰ שאי אפשר להעמיד בשליח גוי, שדבר זה אינו מהווה עבירה בשבילו. וטעמו, משום שאין שליחות לנכרי. ומכאן מוכיחים שער המלך⁴¹ והגרצ"פ פראנק⁴², שאין הבדל בין פועל נכרי לשליח, דאם כן, מדוע, אליבא דהרשב"א, לא העמידה הגמרא בפועל גוי? אך אחרונים אחרים תרצו קושיא זו בדרכים אחרות⁴³.

השדי חמד⁴⁴ דן באריכות בדברי המחנ"א ומביא דעות רבות של האחרונים לכאן ולכאן. למסקנה הוא נשאר בספק, ואומר שהמקל יש לו על מי שיסמוך. וכן פסק מו"ר הרה"ג אברהם שפירא שליט"א⁴⁵, שאמנם ניתן בשעת הדחק לבנות מעקה ע"י פועל גוי, אך לא ניתן לברך על עשייה זו.

5. הפרשת תרו"מ ע"י עבד כנעני

החת"ם סופר (או"ח סי' קעו ד"ה תו) דן בהפרשת תרו"מ ע"י עבד כנעני שלא מל ולא טבל. השואל העלה אפשרות שהפרשתו תועיל מדין "יד עבד כיד רבו". החת"ם סופר דוחה אפשרות זו בשתי ידיים ואלו דבריו:

אבל האמת יורה דרכו, הך דיד עבד כיד רבו אינו אלא לגבי מילי דממון ועבודות ומלאכות, שאם נשאל הוא למלאכה עם הבחמה – הוה כרבו, אבל לא לגבי שליח מצוה וכדו'. וכ"כ להדיא הראב"ד⁴⁶.

לכאורה היה מקום לחלק בין נידונו של החת"ס לנידו"ד, שכן אנו עוסקים בפועל

40. ד"ה אין שליח.

41. לרמב"ם תרומות (פ"א ה"א).

42. שו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' כו).

43. בשו"ת שואל ומשיב (ח"ב סי' קי ד"ה לצורבא) כתב לחלק בין פועל של יחיד, שמשתעבד, לבין פועל של שותפים, שאינו משתעבד. ובשו"ת יהודה יעלה (ח"ב סי' ריג ד"ה הנה גם) כתב שהסוגיא בב"ק הולכת אליבא דרבא, הסובר בב"מ (י ע"א) שלא אומרים יד פועל כיד בעה"ב. ועי' אורח מפרשי התלמוד (ב"מ שם).

44. כללים (מערכת הא' סי' קמו, ח"א עמ' 46), אסיפת דינים (ח"ה עמ' 414–413 סעי' לט). ועי' מהרי"ט אלגאזי (פרק ד אות נ); שו"ת יהודה יעלה (ח"ב סי' ריג). ועי' פסקי עוזיאל (סי' נח אות טז) החולק על עיקר הדין אך אומר שיתכן שיש להקל במעקה משום שעיקר המצוה היא התוצאה. ועי' שו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' כו אות כב), שדן בדין "יד פועל כיד בעה"ב" באמירה לפועל נכרי שיעשה מלאכה בשבת, והביא את דעת תשובת זקן אהרן שאסור מה"ת.

45. "שנה בשנה" (תשנ"ג, עמ' 156–147).

46. מובא בשטמ"ק (ב"מ צו ע"א ד"ה וז"ל).

יהודי. הבעיה בגוי היא מצד העובדה שהוא מופקע לחלוטין מתרו"מ, ואינו כמו פועל יהודי שיש רק חיסרון פורמאלי במינוי השליחות שלו.

אך שאלה זו תלויה בשאלה מכוח מה חלה תרומת הגוי בשלו: לדעת הרמב"ם⁴⁷ והשו"ע⁴⁸, הסוברים שתרומת הגוי בשלו חלה רק מדרבנן – הגוי מופקע מתרומה של תורה. וא"כ יש מקום לחילוק זה. אבל לדעת הסוברים שתרומתו תרומה מן התורה⁴⁹ – אין מקום לחילוק זה. ואם אכן החת"ס סובר כדעה זו – י"ל שאין שום מעלה בפועל ובעבד לעומת שליח לתרו"מ⁵⁰, ומה ששליח אינו יכול לעשות, גם הם אינם יכולים לעשות.

ובשו"ת מנחת יצחק⁵¹ העלה אפשרות מתוך כך, שלסוברים שתרומת הגוי תרומה מן התורה – באמת תועיל הפרשה ע"י פועל גוי כשם שמועיל מירוח ע"י פועל גוי⁵².

6. שליחות לדבר עבירה בפועל

הפנ"י⁵³ דן בסוגיית תופס לבע"ח במקום שחב לאחריב, שלא קנה אף אם עשאו שליח⁵⁴. בטעם הדבר הוא מעלה אפשרות לומר שהוא משום שאין שליח לדבר עבירה. הש"ך⁵⁵ מחלק בין שליח לפועל, ואומר שפועל התופס לבע"ח – קנה. ומכאן מסיק בשו"ת ישועת משה⁵⁶, שבפועל יש שליח לדבר עבירה.

שער המשפט⁵⁷ וערוה"ש⁵⁸ חולקים על כך ואומרים שאין שליחות לדבר עבירה בפועל, ויש לחלק בין חוב לאחריב לבין עבירה. שער המשפט מוסיף שה"ה לחשו"ו וגוי, שלא מועילה בהם שליחות – לא תועיל גם מדין פועל. וכך דעת הגרב"צ עוזיאל, שאין שליחות לדבר עבירה בפועל⁵⁹.

47. הל' תרומות (פ"ד הט"ו).

48. יו"ד סי' שלא (סעי' מד).

49. מהר"י קורקוס (שם). ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א סעי' 4).

50. עי' שו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' קכג סעי' ז-יט); שו"ת משפט שלום (סי' קפח סעי' א ד"ה והנה המחנו"א).

51. ח"ו סי' קכג (אות יט). אך במסקנת הדברים נשאר בצ"ע. ועי' מהר"ט אלאווי (פרק ד אות ג).

52. לעיל (סעי' 2).

53. כתובות פד ע"ב (ר"ה בד"ה את).

54. שו"ע (חומ"מ סי' קה סעי' א).

55. שם (ס"ק א).

56. ח"ד סי' ג (אות ו).

57. חומ"מ סי' קפב (סעי' א, מובא בפת"ש ס"ק ב).

58. שם (סעי' יב).

59. שו"ת פסקי עוזיאל (סי' נח אות טז ד"ה שו"ר). ובדומה לכך כתב בשו"ת שואל ומשיב (ח"ב סי' קי ד"ה והנה).

הדיון שם הוא בשליחות לדבר עבירה בדיני אדם. בענין שליחות לדבר עבירה בדיני שמים כתב הרמב"ם (רוצח פ"ב ה"ב-ה"ג):

אבל השוכר הורג להרוג את חבירו או ששלח עבדיו והרגוהו, או שכפת חברו והניחו לפני הארי... – כל אחד מאלו שופך דמים הוא וחייב מיתה לשמים, ואין בהם מיתה בית דין.
... "מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם" – זה השוכר אחרים להרוג את חברו. ובפירוש נאמר בשלושתן לשון דרישה, הרי דינם מסור לשמים.

המשל"מ שם מדייק מדברי הרמב"ם, שיש לחלק בין שכיר ועבד לבין סתם שליח, בו אומרים שאין שליחות לדבר עבירה אף בדיני שמים.

עקרון זה מופיע גם בשו"ע (ח"מ סי' לב סעי' ב):

השוכר עדי שקר להוציא מנה מראובן לשמעון – פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים.

יש לעיין א"כ, אם המקרה המקביל להפרשת תרו"מ הוא דיני אדם, ואז יש לומר שפועל אינו שונה משליח, או שהמקרה המקביל הוא דיני שמים, ואז ניתן לומר שפועל יועיל גם במקום בו שליח אינו מועיל. ומכיון שהפרשת תרו"מ היא מצוה שבין אדם למקום, מסתבר יותר להשוותה לדיני שמים.

7. מינוי פועל לדבר שלא בא לעולם

הדברי מלכיאל⁶⁰ והעונג יום טוב⁶¹ דנו בשאלה אם ניתן למנות שליח למכירת חמץ שעדין לא בא לעולם. בסיכום הדיון הם אומרים, שמכיון שמצאנו שפועל משתעבד גם לדבר שלא בא לעולם – ניתן למנות פועל למכירת חמץ שיבוא לעולם אח"כ.

וכן נכתב בהגדה של פסח "מנחת חן"⁶² שעדיף שהרב יהיה פועל של מוכר החמץ ולא סתם שליח, כדי שלא תהיה בעיה של שליחות בדבר שלא בא לעולם, שליח עושה שליח⁶³ וכדו'.

8. סיכום דין פועל במצוות ובאיסורים

מן המקורות שהבאנו עולה, ששאלת מעמדו המיוחד של הפועל ביחס לשליח בענייני מצוות ואיסורים שנויה במחלוקת גדולה בין האחרונים. למעשה נראה שיש

60. ח"ד סי' כב (ס"ק יז).

61. יו"ד סי' קט.

62. מכירת חמץ (אות ו, מובא בספר "סדר מכירת חמץ כהלכתו" פרק יז סעי' יז וס"ק כד).

63. ועי' במאמר: "מילוי מקום המשגיח להפרשת תרו"מ" (פרק ג סעי' 4), שם נכתב שאף אם אין שליח עושה שליח, הרי שפועל עושה פועל.

לקבל את מסקנתו של השד"ח, שאין להכריע מחלוקת זו בהקשר לפועל גוי. ולכן נראה שגם בנושאים אחרים יהיה מקום להקל בה רק במקרים מיוחדים ובצירוף שיקולים נוספים.

ג. דין פועל בתרו"מ

1. מסקנת ההלכה בתרו"מ

העולה מכל האמור הוא, שמכיון שפועל משועבד בגופו לבעה"ב, מסתבר שאין הוא צריך מינוי מחודש לכל פעולה ופעולה שעושה. כל זה בפעולות בעלות אופי משפטי-קנייני. כשמדובר בפעולות של מצוות – הדבר נשאר בספק. לענייננו יש לומר, שגם הפרשת תרו"מ היא לא שאלה של מצוה גרידא, אלא של קניין, שכן הפרשת המעשרות היא הקנאה לשבט הכהנים, הלויים והעניים. ומשום כך יש מקום להקל בה ולסמוך על פועל.

כמו כן יש בניד"ד כמה סניפים להקל:

- א. הסוברים שניתן להפריש ללא מינוי כלל, מדין זכיה או ניהותא.
- ב. בכל המקרים שהבאנו בהקדמה יש הסוברים שאף שליחות מועילה¹.
- וכך נראה להורות להלכה, שניתן להקל בהפרשה ע"י פועל במקרים אלו².

2. מעבדיו של המשגיח

לפי זה, רק משגיח המקבל את משכורתו מהמפעל רשאי להפריש תרו"מ מדין פועל. לעומת זאת, משגיח מטעם הרבנות, מן הראוי שיקבל מינוי מחודש מדעת

1. עיי' שו"ת משפטי עזיאל (סי' נח) שדן בכשרותה של חליצה ע"י פועל, והוכיח שלא תועיל מדין "יד פועל כיד בעה"ב". ועיי' מאמר מו"ר הרה"ג אברהם שפירא שליט"א ("שנה בשנה" תשנ"ג עמ' 156-147) שהסיק שדין פועל נאמר רק בקניינים (ומעקה שאני).
2. השיקולים הנוספים להקל במקרים אלו מבוארים במקורות הבאים:
לענין שליח עושה שליח, ראה במאמר: "מילוי מקום המשגיח להפרשת תרו"מ".
לענין הפרשה ע"י שליח לדבר עבירה, ראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ג סעי' 4), שם נידון מינוי שליח להפרשה שלא מן המוקף, לפני גמר מלאכה, מן הרע על היפה וכדו'. ושם הבאנו את הכרעת הפוסקים שאין לחוש לשליחות לדבר עבירה בכה"ג.
חברה בע"מ – מעמדה ההלכתי מסופק. אך למעשה מקובל שמנהל החברה מוסמך למנות שליח להפרשה: ראה במאמר "הפרשה מכוח שליטה בנכסים". ועיי' בחוברת הנ"ל (פרק א סעי' 6).
בעלים גויים, שאינם יכולים לעשות שליח, ואף אין להם זכיה – ניתן להפריש בשבילם רק לדעת הסוברים שאין כל צורך בשליחות להפרשה. ראה במאמר: "הפרשה ללא מינוי". ויש שהעלו סברות נוספות להקל: עיי' בחוברת הנ"ל (פרק א סעי' 4).

בעלי הפירות בכל הפרשה והפרשה. מכאן יוצא ג"כ, שאם המשגיח נעדר מן העבודה ביום מן הימים, אין הרב הממונה עליו יכול להפריש במקומו מדין פועל, אא"כ יקבל גם הרב משכורת קבועה מהמפעל. ולענין זה מסתבר שדי בשכר סימלי של שקל לשנה וכדו'.

ואם המפעל הוא משותף לבעלים רבים (כגון: חברה בע"מ) יתכן שיהיה צורך בכך ששכרו יהיה לפחות פרוטה אחת מכל אחד מן השותפים בבעלות. כמו כן נראה שהמשגיח הקבוע יכול לתת לרב שכר תמורת מילוי מקומו. אז, אף אם נאמר ששליח אינו עושה שליח, מסתבר שפועל עושה פועל³.

3. חזקת שליח עושה שליחותו

יתרון נוסף יהיה לפועל לענין חזקת שליח עושה שליחותו. יש הסוברים שלא ניתן לסמוך על חזקה זו בהפרשת תרו"מ בזה"ז⁴. למרות זאת נראה שלדעת רוב הפוסקים אין לראות את הפרשת תרו"מ בזה"ז כ"דבר שעיקרו מן התורה"⁵. ולכן נראה שבזה"ז ניתן לסמוך על חזקת שליח עושה שליחותו בתרו"מ⁶. אעפ"כ, לרווחא דמילתא יש לומר שכאשר מדובר בפועל, המקבל שכר על עבודה זו – ניתן יהיה לסמוך על חזקה זו לכו"ע⁷.

3. לענין זה ראה במאמר: "שליח עושה שליח בתרו"מ" פרק ג סעי' 4.
4. וכך הסיקו בשו"ת עונג יו"ט (סוף סי' קט, דף קמח ד"ה והנה) ובשו"ת ישועת משה (ח"ד סי' ג אות ו).
5. תוס' (עירובין לב ע"א ד"ה תאנים, וכ"כ בעוד מקומות). ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק טז סעי' 1).
6. עי' בחוברת הנ"ל (פרק ב סעי' 4).
7. וכ"כ: הגדה של פסח "מנחת חן" (מכירת חמץ אות ו); "מועדים חמנים השלם" (ח"ד סי' ער"ה); "סדר מכירת חמץ כהלכתו" (פרק יז סעי' יז וס"ק בד).